

ZERDÜŞTLÜK

Naile Ağababa*

ZOROASTRIANISM

ABSTRACT

Mazdaism is an ancient religion of Iran tribes. Before Zoroastrian period it had represented polytheism, born of worshipping to the forces of nature. During Iranian and Indian partnership this religion was significantly improved. When Prophet Zoroaster had explained his belief in Hormuz he did not even imagine that his sermons will be written. Religious people had been memorized all holly words and prayers. They learned and constantly repeated them by heart since childhood. Zoroastrian was also cleric in origin and had received such training. General lines of the Zoroastrian social reforms were the ensurance of peaceful conditions for the existence of agricultural environmet and animal husbandry in East-Iranian region. The first of these conditions was the political unity based on strong management and second was the tenacious struggle against attacks and robberies of the neighboring nomadic tribes. These demands can be found in Zoroastrian's sermons. Religious meaning of this sermon promises single deity, opposes tribal beliefs, makes the struggle with the enemies sacred and perpetuate, challenges between good and bad, lie and true. It is accepted by many scientists that Zoroaster lived in Midia and spread his religion from there. Azerbaijan which is a region of Midia is known as Zoroaster's homeland.

Key Words: Zoroastrism, Zoroaster, Ahura-Mazda, East Iran, Midia, Azerbaijan

ÖZET

Zerdüştlük İran kabilelerinin eski bir dinidir. Zerdüş'tün döneminden önce do-

* Bozok Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi

ğanın güçlerine tapmaktan doğan politeizmi (çoktanrıcılığı) temsil ediyordu. Hint İnan ortaklığı döneminde bu din artık önemli ölçüde gelişmişti. Peygamber olan Zerdüşt Hürmüz'e olan inancını açıkladığı zaman kendi vaazlarının yazılacağını tahmin bile etmemişti. Din adamları tüm kutsal sözcükleri ve duaları ezberlemişlerdi, çocukluktan onları öğrenir ve sürekli ezbere tekrar ederlerdi. Kökeni din adamı olan Zerdüşt de bu eğitimi almıştı. Zerdüşt'ün reformlarının sosyal içeriliği, genel çizgileriyle, Doğu-İnan oturma hayat ortamında tarımın ve hayvancılığın var olması için barışçıl şartların temin edilmesi talepleri idi. Bu şartların ilki güçlü yönetime dayanan siyasi birlik, ikincisi ise komşu göçebe kabilelerin soygunla biten saldırılarına karşı azimli mücadeledir. Bu talepleri Zerdüşt'ün vaazlarında bulmak mümkündür. Dini anlamda bu vaaz tek tanrılığa vaat eden, kabile inançlarına karşı çıkan, düşmanlarla mücadeleyi kutsal ve sürekli kılan, İyi ile Kötü, Gerçekle Yalan arasında mücadeleye davet eden vaazdır. Zerdüşt'ün Midia'da yaşamını sürdürdüğü ve oradan dinini dünyaya yaydığı birçok bilim adamı tarafından kabul görmüştür. Midia'nın bir bölgesi olan Azerbaycan Zerdüşt'ün vatanı olarak bilinmektedir.

Anahtar Kelimeler: Zerdüştlük, Zerdüş, Hürmüz, Doğu İnan, Midya, Azerbaycan.

...

Zerdüştlük İnan kabilelerinin eski bir dinidir.

İnan kabilelerinin dini, Zerdüşt'ün adıyla bağlı dönemden önce, doğanın güçlerine tapmaktan doğan politeizm (çok tanrıcılık) idi. Bu dinin başlangıcı Hint- Avrupa ortak kültürüne dayanır. Bu, eski Yunanların baş tanrısı Zeus, Latince Deus (tanrı) ve başka eski Hint- Avrupa dillerinde benzer sözcükler, mesela Hint- Avrupa ortak kökenine dayanan ve gökyüzü anlamını taşıyan Dayva sözcüğünden belli oluyor.¹

Hint- İnan ortaklığı döneminde bu din artık önemli ölçüde gelişmişti. Eski Hint ve eski İnan abidelerini kıyasladığımızda Hint ve İnan kabilelerinin ayrılmasından önce Mitra- antlaşma tanrısı, İndra ve diğer tanrılar hakkında efsanelerin mevcut olduğunu görüyoruz. Ayınların belli bir sistemi vardı: Kurban töreni için bir terim (eski İnan dilinde yada, Avesta dilinde yaza, eski Hintçede yaga), kahin için (Avesta'da zaomar, eski Hintçede xomar) suyu özel olarak hazırlanmış insanı ekstaza sokan bitkinin (Avesta'da xaoma, eski Hintçede soma) ise başka bir adı vardı. Bu dönemde tapılması gereken tanrılar iki gruba ayrılmıştı: Birinci grubun tanrılarına dayva (eski Hintçede deva), diğerine ise asura (Avesta'da axura, eski Hintçede asura) denilirdi.

¹ İstoriya tadjikskogo naroda s drevneyşix vremen do V veka n.e. pod redak. G. Gafurova i V.A.Litvinskogo, Moskva, 1993, s. 168- 186

Aynı kabilelerde hem dayva ve asuralara, veya sadece dayvalara tapılırdı. Asuralar ise düşman ilan edilirdi veya asuralara tapılırdı, davyalar ise düşman ilan edilirdi.²

Peygamber olan Zerdüş (İ.Ö.660- 583) Hürmüz'e olan inancını açıkladığı zaman kendi vaazlarının yazılacağını tahmin bile etmemişti. Eski İranlılar yazının Axura- Mazda veya Hürmüz'ün ve tüm hayırlı dünyanın düşmanı kötü kalpli Anxra-Manyu veya Ehrimen'in icadı olduğuna inanıyorlardı. Bu nedenle kutsal sözcüklerin yazılmasını yanlış buluyorlardı. Din adamları tüm kutsal sözcükleri ve duaları ezberlemişlerdi, çocukluktan onları öğrenir ve sürekli ezbere tekrar ederlerdi. Kökeni din adamı olan Zerdüş de bu eğitimi almıştı. O, eski dinin yenilenmesini sağlamıştır. Yaşamını sürdürdüğü vatanı ve vaaz verdiği yer konusunda hiçbir bilgimiz yoktur. Tartışılmaz olan Zerdüş'ün gerçekten yaşamış olmasıdır. Bunun kanıtı ise onun adının eski İran'da çok yaygın olan ve "yaşlı bir deve sahibi" anlamına gelen sıradan bir ad olmasıdır. Anketil dü Perron'un düşüncesine göre ise "Zaratuştra" sözcüğü "Altın Tiştr" yani Sirius anlamına geliyor. Bilim adamlarının çoğu Zerdüş'ün İ.Ö. VII-VI yüzyıllarda İran kabilelerinin yaşadığı toprakların doğusunda dinini ilan ettiğini düşünüyorlar. İranlılar (veya ariler kendilerine akraba olan Hintlilere- Hint arilere kendilerini benzeterek) o dönemde göçebe idiler ve hayvancılıkla uğraşıyorlardı. Ama yavaş yavaş tarıma alışmaktaydılar. Onlar Kuzey Karadeniz'in uçsuz bucaksız engin çöllerinden Altay'a ve Doğu Türkistan'a kadar, Ural dağlarından Kuzeyde İran yaylalarına kadar inek, deve, sığır, keçilerini otlatıyorlardı. Çok eski efsaneye göre Zerdüş kendi vatanında kabul görmemiş ve uzun yıllar dolaştıktan sonra Doğu İran şahı Kabi Viştaspa'nın sarayında yaşamını sürdürmüştür. Viştaspa'nın eşi şehzade Hutaosa, şahın akrabaları ve saray adamları Zerdüş'ün dinini ilk kabul eden kişiler olmuşlar. Aynı efsaneye göre Zerdüş 77 yaşında dua ettiği zaman yeni dinin düşmanı ve rakibi olan bir ruhani tarafından sırtından bıçaklanarak öldürülmüştür.³

Sonraları Zerdüş'ün adı Yunanlar tarafından "astron" (yıldız) sözcüğünü çağrıştıran "Zaraostr" olarak değiştirildi. Bu nedenle antik kaynaklarda o, müneccim, bilge-astrolog gibi betimlenmiştir.

Zerdüş'ün vatanı konusunda değişik fikirler mevcuttur. Harezmi (Arianam-Vayca) ve Balh (Baxdi) dışında Midia da Zerdüş'ün vatanı olarak kaynaklarda yer alıyor. Özellikle Rey (Avesta'da Raga) vurgulanmaktadır. Midia'da İ.Ö. VI -V yüzyıllarda Zerdüşlüğün büyük bir merkezinin oluşması söylediğimiz kanıttır. Bu merkez Doğu- İran merkeziyle rekabet etmiş ve Zerdüşlük geleneğinin gelişmesinde büyük etkisi olmuştur.

Zerdüş'ün reformlarının sosyal içeriği, genel çizgileriyle, Doğu-İran yerleşik

² Sokolov,Zoroastrizm, Moskva,1959, s. 21- 23

³ S.Braginskiy, Avesta, izbranniye gimni, pereved s avestiyskogo Steblin- Kamenskogo, Moskva,1990, s. 28- 31

hayat ortamında tarımın ve hayvancılığın var olması için barışçıl şartların temin edilmesi talepleri idi. Bu şartların ilki, güçlü yönetime dayanan siyasi birlik, ikincisi ise komşu göçebe kabilelerin soygunla biten saldırılarına karşı azimli mücadele idi. Bu talepleri Zerdüşt'ün vaazlarında bulmak mümkündür: “Ey Hürmüz, Gerçek (Aşa) ve Yönetim (Xşatra) ile sağlıklı hayat ve otlaklar getiren Barış (Armayti) ne zaman gelecek? Yalanın (druvcant) kanla beslenen taraftarlarından bizi kim kurtaracak? Merhametli yönetenin gayretleriyle katiller ve suçlular ulusun!”⁴

Dini anlamda bu vaaz tek tanrılığı vaat eden, kabile inançlarına karşı çıkan, düşmanlarla mücadeleyi kutsal ve sürekli kılan, İyi ile Kötü, Gerçekle Yalan arasında mücadeleye davet eden bir vaazdır. Bu mücadele evrensel boyuta ulaşmış ve Zerdüştü dünya görüşü için karakteristik olan düalizmin temel taşı oluşturmuştur. Gerçekle Merhametin güçlerini Hürmüz yönetmektedir. Başka tanrı yoktur. Düşmanlar ve onlara hamilik edenler ise devlerdir.

Zerdüşt'ün dini oturak yaşam süren Doğu İran kabileleri arasında yaygınlaşmaya başladı, daha sonra Batıya doğru ilerledi.

Zerdüştlük uzayın ve zamanın sınırsız olduğunu öne sürüyordu. Uzay iki kısma bölünüyor: Bir kısım sonsuz ışık, Hoşgörünün ve Hürmüz'ün alanı, ikinci kısım ise tükenmeyen karanlık, Kötülüğün ve Ehrimen'in alanı. Hürmüz sınırsız zaman (zurvan akarana) içerisinde sonu olan ve bitecek bir zaman (zurvan xvadata) dilimi yaratmıştır. Bu zaman dilimi toplam 12 bin yıldır ve dört eşit döneme bölünür. Bu dönemler üçer bin yıldır. Birinci dönem boyunca Hürmüz düşünce dünyasını, yani materyal olmayan (manyava, Orta Farsçada menok) dünyayı, yani gerçek nesnelere değil, onlar konusunda düşünceyi yaratmıştır. Üç bin yıl geçtikten sonra ışıkla karanlığın sınırında Ehrimen ortaya çıkıyor. Işıktan ve Hürmüz'ün duası “Axuna- Varya” dan korkarak karanlığa çekilir. Taraflar arasında savaş ilan edilir ve savaş için güç toplanmaya başlar. Dünyanın yaratılmasına geçilir. Bu zaman “iki Ruh kendi yapıtını Merhameti ve Şerri” ortaya çıkarır ve bu dönem üç bin yıl sürer.⁵

Dünya, Zerdüştlüğe göre bir küredir; bazen Avesta'da dünya için “skarna” yuvarlak tanımı kullanılmaktadır. Gökyüzü üç basamaktan (orta Farsçada padak) oluşmaktadır- yıldızlar, Ay, Güneş ve Güneşin üst tarafında Garonmana “Övme Evi”, Hürmüz'ün cenneti yer almaktadır. Aşağıda cennetin tam altında devlerin karanlık saltanatı, “kötü varlıkların mekanı”- dujaxva (Tacikçe duzax) vardır. Ortada aydınlıkla karanlığın, Merhametle Şerrin birleştiği yer, yani yaşam alanı mevcuttur. Devinim iki başlangıcın mücadelesidir. Düalist doktrine sadık kalınarak Hürmüz'ün yarattığının durağan olduğu, Ehrimen'in ordusunun gökyüzünü delip dünyaya müdahale

⁴ Avestanın Rusça Çevirileri, Sankt- Petersburg, 1998, s.11

⁵ Avestanın Rusça Çevirileri, Sankt- Petersburg, 1998, s. 16- 18

etmesiyle hareketliliğin başladığı ortaya konulmaktadır: Gök cisimleri harekete başlar, sular akar, dağlar oluşmaya başlar. Dağ silsilesi dünyanın meskun üst kısmını-Xara Berezayti (Orta Farsçada Xarburz, buradan Elbruz) çevreler. Bu dağlar sekiz yüz yılda (kalan 2243 dağ 18 yılda) oluşurlar ve gökyüzünün tüm basamaklarına yükselirler. Bundan dolayı güneş doğduğu ve battığı zaman özel olarak tasarlanmış deliklerden, Xarburz'dan geçmektedir. Bu delikler batıda ve doğuda olmak üzere yüz seksenişer tanedir.

Hürmüz'un alanına giren Ehrimen hayatın tüm alanlarında karşı eylemlere başlar. Gökyüzünü gezegenler, meteorlar, göktaşları oluşturur. Bu gök cisimleri bir düzen içinde hareket etmezler. Yıldızlardan en önemli olanı Tiştriya onlarla mücadele eder. Her bir gezegene Ehrimen'in verdiği zarardan kurtulması için Hürmüz'un desteklediği bir varlık verilir. Gezegenlerin adları genellikle bu destekleyici varlıkların adlarından oluşur: Tir (Merkür) –Tiştriya, Behrem (Mars)-Vertragna, Hürmüz (Jüpiter)- Axura- Mazda, Nahid (Venüs)- Anaxita.

Zerdüştlükte yağmur ve tüm suların dağılımı yıldızlarla bağlantılıdır. Doğada suyun dolaşımı hayvanın vücudundaki kan dolaşımına benzetiliyor. Toprak yüzeyinde akan ve insanlar, hayvanlar, bitkiler tarafından kullanılan su kirlenir, temizlenmek için Putika denizine akar, orada temizlenip Vorukaşa gölüne geçer ve oradan yeniden dolaşmaya başlar.

Dünya 7 ülkeye (karşıvar) bölünür: Merkezi devlet Xvanirata adındadır. Tam da orada Arianam –Vayca ve başka iyi bölgeler yerleşir. Ehrimen bu ülkelerin her biri için kötü özellikler yaratmıştır. Ehrimen zararlı hayvanları yaratır, suları kirletir, bitkileri zehirler, sonuçta Hürmüz'un yarattığı ilk hayvan olan Boğayı ve ilk insan olan Gaya- Martan'ı öldürür. Lakin boğanın ve insanın tohumları kalıyor ve birinciden hayvanlar, ikinciden ise erkek- Maşya ve kadın Maşyoi doğar, böylece insanlık oluşur. Bu dönem 3 bin yıl sürer. Sonraki 3 bin yıl Zerdüş'ten önceki mücadele dönemidir.

Avesta'da adı geçen son hükümdar ise Zerdüş'tün hamisi Viştaspa'dır. Zerdüş'ten sonra hayat 3 bin yıl devam edecektir. Her bin yıldan sonra insanlığı kurtaracak üç kurtarıcı gelecektir. Bunlar Zerdüş'tün oğullarıdır. Üçüncü kurtarıcının gelişi dünyanın kaderinde dönem noktası olacaktır. Ehrimen tüm güçlerini toplayacak ve Feridun'un Demavend kayasına zincirlediği Dahaka'yı kurtaracaktır. Son kurtarıcı tüm ölmüş müminleri diriltecek ve son savaşta Şerrin güçleri yenilecektir. Dünya eriyen çelik seliyle temizlenecek ve kalanlar sonsuz yaşama kavuşacaklardır. Dünyanın yenilenmesiyle – fraşo- kereti (orta Farsçada fraşkerd) yirmi binlik dönem sona erecektir.

Avesta'da Xaoşyanxa (Farsçada Xuşeng), Taxma- Urupi (Farsçada Tahmüras), Traytaona (Farsçada Feridun), Kavi- Usan (Farsçada Key Kavus), Kavi Xaosrava

(Farsçada Key Xusrou), Kersaspa (Farsçada Garşasp) ve diğer tarihi şahsiyetlerin adı geçiyor. Ama onlar hakkında geniş tarihi bilgi Avesta'da mevcut değildir. Avesta'da Farra anlayışı (Avesta'da kavayan Xvarno) iktidarı ve ünü temsil eden ilahi bir varlık olarak yer almaktadır

Üç bin yıllık tarihinde Zerdüştlük ciddi değişikliklere uğramıştır. Bu değişiklikler onun doktrinlerinde ve ayinlerinde kendini göstermiştir. Çoban kabilelerinin dini gibi şekillenen Zerdüştlük, önceleri tapınak veya herhangi bir dini yapı tanıımıyordu. Açık alanlarda, tepelerin ve dağların başlarında, evde tüten ocağın önünde, yakındaki ırmağın veya suyun kıyısında ibadet ederlerdi. Büyük devletlerin, Sasani imparatorluğunun resmi dini olduktan sonra Zerdüştlük de büyük tapınaklara, güzel heykellere ve çok sayıda din adamlarına sahip oldu. Egemenliği döneminde Zerdüştlük başka dinleri çok ciddi şekilde etkiledi. Bu dinlere mensup insanlar Zerdüştü tapınaklarının etkisi altına düşer veya Zerdüştilerle ilişki kurarlardı. Araştırmacılar Musevilikte, Hıristiyanlıkta, İslam'da ve Budizm'de Zerdüşt'ün öğretilerine ve eski İran ayinlerine benzer emareler buluyorlar.

Zerdüştlüğün kendisi de, muhtemelen, yabancı topraklardan gelen etkiye maruz kalmıştır. Sasaniler yönetiminin son döneminde kutsal sözün yazıya alınmasına büyük önem veren yabancı dinlerin etkisiyle özel bir yazı türü icat edilmiştir. Bu yazı türü o dönem kullanılan Pehlevi (Arami yazısından türeyen Orta İran) alfabesiyle yazılıyordu. Sonuçta, Zerdüştlüğün kutsal kitabı olan Avesta bu alfabeyle yazılmıştır.

Avesta

Avesta sözcüğünün tam anlamı bulunamamıştır. Tahminlere göre onun anlamının “öğüt”, “nasihat”, ya da “övgü” olabileceğini söyleyebiliriz. Sasaniler döneminde Avesta 21 kitaptan (nask) oluşuyordu. Günümüze kadar sadece bir kitap veya nask ulaşmıştır. Avesta'nın sadece dörtte biri günümüzde mevcuttur.

Diğer kutsal kitapların olduğu gibi (mesela İncil) Avesta da değişik metinler içermektedir. Bu metinler değişik zamanlarda İran'ın değişik bölgelerinde oluşmuşlardır. Bu nedenle Avesta'nın dili yekpare değildir ve “Avesta'nın dili” terimiyle bilinmektedir. Avesta'nın diline yakın akraba diller eski Farsça (Ahamenid şahlarının kitabelerinin dili) ve eski Hint dili (Sanskrit) dir. Avesta'nın çok eski kısımları Zerdüşt dönemine veya çok daha öncesine aittir. En yeni kısımları ise Zerdüştü din adamları tarafından zevksizce ve gramer yanlışlarıyla çok daha sonraları, yani İ.Ö. IV-III yüzyıllarda ölü bir dilde söylenmiştir.

İran ve Orta Asya'nın VII-VIII yüzyıllarda Araplar tarafından istilasından sonra

Zerdüştlük İslam dini tarafından nerde ise her yerde sıkıştırılmıştır. İslam'ı kabul etmek istemeyen Zerdüştiler Hindistan'a kaçmak zorunda kalmışlardır. Onların gelecek kuşağı olan Persler Zerdüş'tün dinine inanıyorlardı. Avrupa Avesta'yı Perslerden öğrenmiştir. İlk defa Avesta'yı Perslerin yardımıyla Fransızcaya Anketil dü Perron çevirmiştir. Avesta'nın en eski el yazması 1248 yılında istinsah edilmiştir. Sadece Avesta dilinde metinleri içeren el yazmaları ("sade" diye adlandırılan) çok özeldirler. Bunların dışında Orta İran diline çevrilen ve şerhleri de içeren el yazmaları mevcuttur. Bu şerhlere "zend" yani açıklama, şerh denir. Avrupa biliminde uzun süre tüm Avesta'ya Zend- Avesta, diline ise Zend dili denmiştir.

Günümüze ulaşan Avesta'nın bölümleri Yasna, Vispered, Videvdat ve Yašta'dır.

Avesta'da en çok kutsal olan ve kabul gören Gatalardır (nağme söyleme). Bunlar Zerdüş'tün kendisi tarafından bestelenmiştir. 17 Gata'nın tamamının tekrarı Zerdüştlükte ibadet ritüelidir ve Yasna (tapma, kurban verme) baş ayin metnine dahil edilmiştir. Bin beş yüz yıl süresince Gatalar sözlü olarak aktarılmışlardır. Zerdüş'tün sözlerinin bu uzun süre zaafında korunması şaşırtıcıdır. Bu nedenle bu sözlerin çoğu anlaşılmaz durumdadır. Tüm Hint- Avrupa filolojisinde en zor anlaşılan metinler Gatalardır. En ihtiyatlı araştırmacılar bile Gataların metninin yarısının anlaşılmadığına, üçte birinin ise tamamen karanlık olduğuna inanıyorlar. Bunun nedeni ise şudur ki, Zerdüş'tün söyledikleri, dilden dile dolaştığı zaman veya sonraki dönemde müstensihler tarafından (onlar için Gataların dili ölü bir dil idi ve kesinlikle anlaşılmıyordu) tahrif edilmiştir. Başka bir neden ise Gataların dilinin şekil ve sivil itibariyle tumtu-raklı olmasıdır. Zerdüş'tü dinleyen sıradan insanlar onun imalarla dolu sözcüklerini anlamamış, sonraları tamamen unutmışlardır. Tahmin edildiği gibi Zerdüş'tün açıklamalarının tüm insanlara ulaşması için açık ve net ifadeler kullanmıştır. Gatalar ise onun uzun uzun anlattıklarının kısaltılmış hülasasıdır. Tertipli, kafiyeli Gatalar daha çabuk ezberlenir ve saygıyla kuşaktan kuşağa aktarılırdı. Bu, değişik, bazen de karışık şerhlerin sayesinde mümkün olmuştur.

Zerdüştlüğün kutsal kitabı Avesta günümüze iki varyasyonda ulaşmıştır.⁶

Birincisi özel Avesta alfabesiyle yazılmış dualar kitabı. Bu dualar günümüzde bile Zerdüş'tü din adamları tarafından merasimlerde okunmaktadır. Bu kitabın Fars dilli bir başlığı vardır: Vendidat-sade (sade Vendidat, yani çeviri ve açıklama içermeyen Vendidat metni) Bunun yanı sıra kitap Vispered ve Yasna'yı da içermektedir. Bu üç bölümün tümü özel kurala göre sıralanmıştır.

İkinci varyasyon adı geçen üç bölümden oluşuyor. Ama bu bölümlerin sırası değişik olup ayin zamanı okunmak için değil, sürekli öğrenilmek için düzenlenmiştir. Dolayısıyla, Avesta'nın metni bu redaksiyonda kitap, bölüm, satırlara bölünmüş ve

⁶ Braginskiy S. 1990, s. 48- 50

Orta Farsçada yazılmış açıklamasıyla beraber Avesta alfabesiyle değil, Pehlevi alfabesiyle yazılmıştır. Bu açıklamalı çeviri Zend diye adlanır. Bu nedenle Avesta'nın ikinci redaksiyonu ilkinden farklı olarak "Avesta ve Zend" (metin ve açıklamalı çeviri) veya Zend- Avesta başlığını taşır. Avesta'nın dili bazen yanlışlıkla "Zend dili" diye adlandırılmaktadır. Hal bu ki Zend dili başkadır; Orta Farsçadır.

Avesta'nın ikinci redaksiyonunun içeriği şöyledir:

1. Vendidat (Orta Farsçada Videvat) veya Cum Devdat, (Avesta dilinde Budaevo datem yani devlere karşı kanunlar mecmuası) kötü güçlerin ve devlerin uzaklaştırılmasını ve imanın yerleştirilmesini (Aşa'yı, doğrusu ise Arta'yı) içermektedir. Zerdüşt'le Hürmüz arasındaki diyalogu, ritüel temizliğin korunması konusunda tavsiyelerin, tövbe ve başka dini emirlerin yanı sıra mitolojiyi de içerir. 22 bölümden ("fragard" veya "fargard") oluşmaktadır.

2. Vispered (Orta Farsçada Visprat, Avesta dilinde Visiye pataleo, -Tüm hüküm edenler yani yaratılmışların dehaları) dua ederken okunan şarkıları (akafist - Hıristiyanlıkta ayakta söylenen övgü dolu kilse şarkılarına benzer) içermektedir. 24 "kadre" denilen (Avestada kereti) bölümden oluşmaktadır. Bölümlerin sayısı el yazma kitaplarında değişiyor. İçeriği itibariyle Yasna'ya yakındır.

3. Yasna (Avesta dilinde Yaz- saygı duymak, tapmak. Yaşt –dua etmek, Tacikçe çeşn- bayram) ayinlerde ve kurban zamanı söylenen duaları, tanrılara övgü ve duaları içermektedir. 72 bölümden oluşuyor. Bu bölümlere "xa" (Avesta dilinde xaiti, xatoy) denilir. Dolayısıyla "gata"(Tacikçe müziksel metin, nağme) diye adlanan 17 bölüm Avesta'nın en eski kısmıdır. Gerçi içeriği itibariyle bazı Yaştalar, muhtemelen, Gatalardan eskidir.

4. Yaşt (saygı duymak, övmek, Avesta dilinde yaz –saygı duymak) övgü dolu marşlar, özellikle çok sayıda mitolojik anlam içeren ve Zerdüştü tanrılarına adanan 22 şarkıdan oluşmaktadır.

5. "Küçük Avesta" (Farsça "Xorde Avesta" "Orta Farsça Xvartak Apastak) bazı kısa duaları içermektedir. Ayrıca Orta Farsçada yazılmış metinleri de içermektedir. Güneşe, Aya, Mitraya, Ardvisuraya ve Varahrana ateşine 5 dua (nyaišn), 5 de marş (gax), 4 takdis, hayır duası (afrenakan), güneş ayının 30 günü için tüm tanrıların ve ruhların uzun listesini içeren 2 otuzluk günlük (sixropak) ve diğerleri. Geleneksel olarak Küçük Avesta'ya Yaşt ve Vendidat'ı da ekliyorlar. Başta gelen 3 bölüm halkın bakış açısını içeren unsurlarla ilgi çekmektedir. Bu bölümlerde Orta Asya ve İran'ın oturak toplumlarının yaşamında önemli rol oynayan toprak konusu işlenmiştir. C. Darmsteter'in düşüncesine göre "gax" sözcüğü günün belli saatlerinde bu veya diğer Gataları okuma alışkanlığıyla bağlantılıdır. Tanrılar hakkında dua formülü olan Gaxlar sabah güneşin doğuşundan öğlene kadar söylenirdi. Sabahtan öğlene kadarki dönem sabah tanrısı Xavani'nin (Xaoma'ya ait olan) (Xaoma'yı sabah yapmak gere-

kiyordu) himayesi altında idi.

Günün 24 saati 5 kısma bölünüyordu. Bu kısımları özel hakimler – Ramular himayesi altına almışlardı. Güneşin doğuşundan öğlene kadar, öğlenden güneşin Batıya doğru eğilmesine kadar, Güneş batana kadar, güneş battıktan sonra gece yarısına kadar, gece yarısından güneş doğana kadar olan 5 kısımda Zerdüştiler 5 defa dua etmek zorundaydılar. Ama gerçekte Zerdüştiler iki namazı birleştirip 3 defa ibadet etmekle yetinmiyorlar: Güneş doğduğunda, öğlen ve güneş battığında.

Savaxi hayvanları koruyan tanrıdır. Visya boyların ve köylerin tanrısıdır.

Yaştların Yasnalardan farkı, Yaştların (dua) sadece bir tanrıya (yazata) adanmasıdır.

Avesta konusunda yazılan bilimsel araştırmalara gelince, antik çağ bilim adamlarından Plinius “Historia naturalis” adlı eserinde Yunan bilgini Hermippa’ya (İ.Ö. 247-222) dayanarak Avesta’nın iki milyon şiir içerdiğini ve bunlarının içeriğinin Hermippa tarafından çevrildiğini yazmaktadır.

“Şehriyan Aran “kitabında Zerdüş’tün Viştaspa’nın emriyle Avesta’yı 1200 bölüm halinde altın levhalara yazdığını ve ateş tapınağında sakladığını yazar. Fakat Makedonyalı İskender 7 hükümdarın kutsal kitabını yakar ve denize atar.

“Denkard”da ise Zerdüş’tün kutsal açıklamalarının Kavi-Viştaspa’nın emriyle yazıya alındığı ve Şiz’de (Genc-e Şayegan) Urmiye gölü yakınında kral hazinesinde saklandığı yazılmıştır. Bir kopyası İstehr şehrindeki arşivde, diğer kopyaları ise değişik bölgelerde saklanır. Makedonyalı İskender’in istilasından sonra 12 000 sığır derisi üzerinde yazılmış olan ilk nüsha yakılmış, ikinci nüsha ise Yunanlılar tarafından ele geçirilmiş ve kendi dillerine çevrilmiştir.

Arapça yazmış bilim adamları da eserlerinde aynı bilgiyi vermektedirler; Mesudi “Murucu’z-Zeheb” kitabında Makedonyalı İskender’in İstehr şehrini istila ettikten sonra Avesta’nın tıp, felsefe ve astrolojiyi içeren bölümlerinin Yunancaya çevrilmesini emretmiş, Avesta’yı ise yakmıştır. Avesta’nın metni 12000 ahşap levhaya altınla yazılmıştı. İbn Belhi “Farsname” eserinde şöyle yazar: Zerdüş’t ortaya çıktıktan sonra Viştasp önce onu tanımak istememiş, Zerdüş’t 12 000 sığır derisine altınla yazılmış hikmet ve bilgelikle dolu “Zend” kitabını ona sunduktan sonra ona destek vermiştir. Teberi de 12000 sığır derisi üzerinde yazılmış Avesta konusunda bilgi vermiştir.

Avesta’nın ilk tedvini I Vologez (51-78 yy.) veya IV Vologez (148-191 yy.) tarafından yapılmış ve Siz- Gence’deki Azarguşaspa tapınağında saklanması için gönderilmiştir.

Erdeşir Papakan döneminde ise Avesta’nın nüshaları bir araya getirilir ve din adamı olan Tansar tarafından eski haliyle yazılır. Erdeşir’in oğlu Şapur (İ.Ö. 243-273) Avesta’ya dahil olmayan astronomi, tıp, matematik ve felsefeyi içeren bölümleri

toplattırıp ek olarak Avesta'nın metnine dahil ettirir. Elde edilen nüshanın Şiz şehrindeki hazinede korunmasını emreder.

Sasaniler döneminde Avesta yeniden tedvin edilir ve çevirisi yapılır. Husrev Perviz (590-628 yy.) döneminde metnin yeniden yazılması gerçekleşir. "Dekart"ta yazıldığı gibi Sasaniler döneminde Avesta'dan 348 bölüm kalmıştı, bu bölümlerin başlıkları ve içeriği sözünü ettiğimiz kaynakta yer almıştır. E. Vest Avesta'da 345.700 sözcüğün olduğunu yazar.

Biruni ve başka bilim adamlarının eserlerinden aldığımız bilgiler, Avesta'nın el yazmalarının Arapların istilası döneminde İslam abidesi olmaması gerekçesiyle yakıldığına işaret etmektedir.

Sonuçta Avesta'nın sadece bir bölümü (Vendidat) ve bazı bölümlerden parçalar, toplam 83.000 sözcük elimize ulaşmıştır.

Avesta'nın günümüze ulaşan en eski el yazması 1248 yılına aittir. Bu tarih Avesta'nın ortaya çıkmasından iki bin yıl sonradır. Bu nedenle Avesta ve onun metninin anlaşılmayan sözcükleri konusundaki tüm sorular ateşli tartışmalara neden olmaktadır.

Avesta konusunda yazılanlar

Bu bölümde artık Avesta'nın araştırılması tarihinin yazılması gerektiğini düşünmekteyiz. Çağdaş Belçika bilim adamı Jak Düşen Giyemen "Zerdüşt'ün Marşları" başlıklı eserin çevirisinin önsözünde Eski Çağda Zerdüşt'ün uyandırdığı merak konusunda şunları yazmaktadır: "Asya'nın tüm evlatları arasında Batının en çok ilgisini çeken Zerdüşt olmuştur. Onun doktrini İsa'nın öğretisinin kabulünden dört yüz yıl önce Yunan bilimini zenginleştirmiştir. Astrolojiyi eskiler Zerdüşt'ten aldıkları bilgiyle güçlendiriyorlardı. Zerdüşt'ü Eflatun da biliyordu. Zerdüşt uzun yüzyıllar Avrupa'da Eski Çağ Asya bilgeliğini temsil eden tek isimdi. Buda ve Konfüçius'un adı Batıya çok daha sonra ulaşmıştır. Yunanistan'da Eflatun'un öğrencisi olan Yevdoks Knidski, öğretmenini Zerdüşt ile kıyaslar. Zerdüşt'ün öğretisinin Yunan filozofunun düalizmine etkisi bilinmektedir."⁷

XV. yüzyılda İtalyan Rönesans'ının önemli temsilcilerinden biri olan Piko Della Mirandola, Eflatun ile Aristo'yu bir araya getirerek, gizemli mistiği "Apoloji" adlı eserinde kendine özgü yöntemle açıklar ve onunla Zerdüşt'ün ilahiyat bilimi diye adlandırdığı tabiat felsefesinin tamamlanmış olduğunu yazar.

XVIII. yüzyıla kadar Avrupalılar Avesta konusunda tam bir bilgi sahibi değildi-

⁷ Avestanın Rusça Çevirileri, Sank- Petersburg, 1998, s. 31-36

ler. Bu nedenle eski İran konusunda antik yazarların ilk bilimsel çalışmalarında (XVI. yy.) ve Fransız bilim adamı Brisson'un "İranlıların İmparatorluk İktidarı" başlıklı eserinde (1580) Avesta konusunda hiçbir bilgi verilmemiştir. XVII. yüzyılda ilk defa Avrupalılar Hindistan'da Zerdüştlüğe inanan Perslerde kutsal kitaplar (Avesta'nın değişik bölümlerinin el yazmaları) olduğu konusunda bilgi vermişlerdir. Bu bilgi Hindistan'ın Surat kentindeki kilisenin papazı Henri Lord'un (1630) "Perslerin dini" başlıklı eserinde, Fransız gezginleri Gabriel dü Şinon ve ünlü Jak Şarden'in doğuya gezisi konusunda yazılan "Kavalye Şarden'in İran'a ve başka doğu ülkelerine gezisi" adlı eserinde verilmektedir.

Avesta'nın ilk el yazmaları İngiltere'ye Oxford Üniversitesi kütüphanesine ulaşmış, ama kimse metinleri deşifre edememişti. Hatta ünlü İngiliz bilim adamı Farsların eski dinleri konusunda "Eski Farsların dininin tarihi" başlıklı eser yazmış ve bu eseri yazarken sadece batı (antik) kaynaklarını değil, Arap ve Fars kaynaklarını da okumuş Tomas Hayd bile Avesta'nın metnini anlayamamıştı.

1723 yılında İngiliz Ceorge Bouchier, Hindistan'dan Avesta'nın paha biçilmez el yazmasını "Vendicate-sade"yi getirmiştir.

Avesta, o dönemin genç bilim adamı Fransız Anketil dü Perron (1731-1805) tesadüfen bu kutsal kitabın el yazmalarını görünceye kadar okunmadan kalmıştı. O, ne pahasına olursa olsun Avesta'yı okuyup çevirisini yapmaya karar verir. 1754 yılında Ost-İndia şirketinin Hindistan'a giden bir gemisinde er olarak hizmete başlar, amacı Perslerden Avesta'yı okuyup anlamayı öğrenmektir. Genç bilim adamı ülkesinden ve şirketten büyük maddi destek alır. Hindistan'da uzunca bir süre yaşamını sürdürüp Perslerin rağbetini kazanan, onların geleneklerini, kültürünü ve dinini öğrenen genç bilgin Hindistan'ın genel durumuyla da yakından ilgilenir. Pers hukukçularının yardımıyla Avesta'nın tam çevirisini bitirir ve 1771 yılında yayınlar. Bu, bilim tarihinde büyük bir bilimsel keşif olur. Anketil dü Perron, Hindistan konusundaki eserlerinde, kendisinin Doğu halklarının kültürüne saygılı, İngiliz işgalini ve sömürgeciliğini eleştiren, insan sever, onurlu bir vatandaş olduğunu kanıtlar.

Avesta'nın çevrilmesi, eski İran kitabelerinin deşifre edilmesi ve Farsça klasik şiirin araştırılmasıyla beraber, XVIII-XIX. yüzyıllarda İran'ın bilimsel açıdan öğrenilmesi tarihinde "üç keşiften" biri olmuştur.

XIX. yüzyılın başında G. Ritter, Hegel, B. Göte ve diğerlerinin eski İran dini ve felsefesi konusunda yazdıkları Anketil dü Perron'un araştırmalarına dayanmaktadır.

G. Ritter "Felsefe Tarihi" başlıklı eserinde (1829-1853) Avesta'ya özel yer ayırmış, onun, dini-mitolojik ve felsefi bilginin başlangıcı olduğunu yazmıştır. O, bu felsefi bilgiyi dünyamız konusunda sistemli bir felsefi öğreti olarak çok değerli bulmuştur.

Hegel bu dinin temelini iki karşıt gücün –Hoşgörünün ve Kötülüğün mücadelesi olduğunu düşünüyordu. Bu karşıt anlayışlar hem evrensel, hem de etik güç olarak ortaya çıkıyorlar. Özellikle “Mantık” eserinde Hegel kozmolojik konseptlerde Hoşgörünün ve Kötülüğün tartışılmaz metafizik karşıtlığını eleştirirken tam da Zerdüşt’ün öğretisini kast ediyordu. Avesta’nın felsefi içeriğini açıklarken Hegel’e gereken, tarihsellik idi. Tabii ki, bu yetersizliği o dönem, bilimin seviyesiyle izah etmek gerekir. Ama ünlü filozofun Doğuya bakışını da dikkate aldığımızda, onun Dünyanın bu kısmını insan iradesinin donmuş hareketsiz kısmı olarak gördüğünü vurgulamamız gerekmektedir.⁸

B. Göte dahiyane içgüdüleriyle Avesta’nın şiişsel derinliklerine inmiştir. Onun “Batı-Doğu Divanı”nın en etkileyici şiiri “Eski İran dininin kitabı” Zerdüştlüğün içeriğine şairin bakışını: Aydınlığın Karanlığı yenmesini, Merhametin Şerre karşı zaferini, şairin her gün halkına hizmet etmesi, onu aydınlatması gereğini ortaya koymaktadır. “Divan”ı yazdığı şerhlerde B. Göte, Perslerin Zerdüşt’ün marşlarında betimlenen dünya görüşü konusunda şunları yazar: “Eski Perslerin dini anlayışı onların doğayı algılamalarında öngörülmüştür. Yaratana dua ettikleri zaman onlar doğan güneşe en muhteşem olay gibi yöneliyorlar. Onların anlayışına göre orada meleklerin arasında tanrının tahtını görmek mümkündür. Böyle bir ibadetin büyüklüğünü herkes, hatta en bilinçsiz insan bile anlayabilir. Fakir evinden, asker çadırından çıkar ve törenlerin en ulvisi başlar. Yeni doğan çocuk ateşle güneşin ışığında kutsanır ve tüm yaşamı boyunca pers, her gün yaptıklarının güneşin huzurunda ve himayesinde hayata geçirildiğine inanır. Ay ve yıldızlar geceyi aydınlatırlar. Ama onlar çok uzaktalar, sonsuzlukta. Ateş ise her zaman insanın elinin altındadır, insanı ısıtır ve aydınlatır. İnsanın kutsal borcu güneşi simgeleyen ateşe dualarını yöneltmek, ateşe taparak algılanabilir sonsuzluk karşısında eğilmektir.”

Avesta’nın öğrenilmesinin ikinci dönemi (1833-XIX yy. 80.yılları) Ejen Byurnuf’un eserleriyle başlıyor. Fransız bilim adamı Ejen Byurnuf (1801-1852) Avesta’nın metninin filoloji bakımından araştırılmasının bilimsel metodunu keşif etmiştir. Bu bağlamda o, Anketil dü Perron’dan farklı olarak sözcüklerden başlamış, onların yardımıyla tam anlama ulaşmıştır.⁹

Değişik el yazmalarını ele almak suretiyle Avesta’nın dilini gramer ve leksikolojik bakımdan Sanskrit’le kıyaslayarak, analiz etmiş, metnin anlamını sözcükleri tek tek düzelterek açıklamıştır. Bunu yaparken gelenekleri dikkate almaktan vazgeçmemiş, ama Pehlevice değil, Sanskritçe çeviriden faydalanmıştır. Araştırmacı aşırı ve zamansız genellemelerden kaçınmış ve dikkatini metin üzerine çalışma metoduna yoğunlaştırmıştır. O, önce çalışmasını sadece “Yasna”nın metninin birinci bölümünün

⁸ Hegel, Felsefe Bilimlerinin Ansiklopedisi, Rusça, 1. bölüm, Mantık

⁹ Avesta’nın Rusça Çevirisi, 1998, s. 37- 38

açıklaması, şerhi ve çevirisiyle sınırlamıştır. Ama bu kapsamlı çalışmada “Yasna”nın diğer bölümlerinin de “karanlık kısımlarını” açıklamış, dilinin karakteristik özelliklerini ortaya çıkarmıştır.

E. Byurnuf’un genç yaşında ölümünden sonra Vestergort ve Şpigel tarafından Almanca Avesta’nın tam metninin basılmasına başlanmıştır.

Avesta’nın araştırılmasının üçüncü dönemi XIX. ve XX. yüzyılları kapsamaktadır. H.Bartolome (1855-1925) eserlerinde kendinden önce ortaya çıkmış bilimsel akımların tüm başarılarını kullanmış ve bilimsel-tarihi prensipleri İran dillerinin tüm gelişme sürecine yaymıştır.

Bu dönemde M. Hauk’un eserleri, K. Geldner’in hazırlayıp bastığı mükemmel Avesta metni ve özellikle Damsteter’in araştırmaları büyük önem kazanıyor.

Birçok Avesta uzmanının, Avesta’nın metninin çok daha sonra Zerdüşti din adamları tarafından oluşturulduğu konusunda görüşleri paylaşmayan Damsteter, Avesta’nın öğrenilmesinin tarihi metodunun keşfi, onun metninin gerçek şerhiyle (Pehlevi ve Fars, aynı zamanda Sanskrit kaynaklarının araştırılmasıyla) ün kazanmıştır.

XX yüzyılın 20. -30. yılları dördüncü dönemin başlangıcı oldu. Bu dönemin Batı avestologlarının isimlerini aşağıdaki şekilde sıralaya biliriz: Altgeym, Barr, Benvenist, Bianki, Beyli, Vaag, Videngren, Vikander, Gaal, Gartman, Girşman, Gerşeviç, Gumbah, Jekson, Dyuşen-Giyemen, Kameron, Kristensen, Lents, Lommel, Markvart, Meye, Molle, Nyuberg, Rudolf, Tedesko, Henning, Hertel, Hertsfeld, Hints, Tsener, Yuar, Yunker.

Bu bilim adamları yeni, özellikle arkeoloji verilerinin ışığında, genel tarihi duruma (Altgeym, Kameron, Hertsfeld), dini görüşlerin karşılıklı-tarihsel analizine (Videngren, Vikander, Nyuberg, Tsener), diğerleri ise –Bartolome’dan esinlenerek lingvistik, tekstoloji araştırmalarına önem vermekteydiler.

Çağdaş Avesta biliminin başarıları İ. Gerşeviç’in “Eski İran edebiyatı” eserinde daha kapsamlı şekilde açıklanmıştır. Onun “Zerdüşt’ün kişisel katkısı” başlıklı makalesinde Zerdüşti dini görüşlerinin gelişmesinin üç basamağı belirlenmiştir: ilki, Zerdüşt’e ait olan ve Gatalarda ifade olunan; ikincisi “Küçük Avesta”da, örneğin “Yaşta”larda ifade olunan İran kabilelerinin eski politeistik görüşlerini yansıtan ve sonuncusu Sasaniler döneminde devlet dini gibi kanunlaşan.

Avesta’nın öğrenilmesinde Pers bilginlerinin de rolü büyüktür. Bunlardan dede, baba ve oğul Anklesariyalar, F. Bode, P. Sancana, C. Tavadiya, N. Taraporevala, ve diğerlerini anımsamak gerekir. Pers bilginleri Gataların çağdaştırılmasına, oradaki monoteizmin abartılmasına, sonraki Perslik anlayışına uygun hale getirilmesine çalışmışlardır.

Rusya'da Avesta'nın araştırılmasına XIX. yüzyılın 60. yıllarında K. Kossoviç'in çevirileriyle başlanmıştır. K. Zalleman, K. İnostrantsev ve B. Turayev'in bu alandaki araştırmaları dikkate değerdir. XX. yüzyılda E. Bertels, İ. Braginskiy, V. Nikitin, M. Dyakonov, K. Lukonin, M. Dandamayev, V. Livşits, B. Gafurov, V. Struve, B. Bartold ve diğerlerinin çalışmaları Zerdüştlüğün açıklanmasında, öğrenilmesinde ve felsefesinin değerlendirilmesinde inkar edilemeyecek rol oynamışlardır.

Zerdüş'tün Midia'da yaşamını sürdürdüğü ve oradan dinini dünyaya yaydığı birçok bilim adamı tarafından kabul görmüştür¹⁰. Midia'nın bir bölgesi olan Azerbaycan Zerdüş'tün vatanı olarak bilinmektedir. Bakü'de Zerdüşti tapınaklarının varlığı bunu kanıtlamaktadır. Bu tapınaklar uzunca bir süre Zerdüştilerin ziyaret ettikleri ibadet yerleri olmuşlardır. Bakü'deki Kız kalesi, Surahani'daki Ateşkede ve diğer birçok tapınak örnek olarak gösterilebilir. Zerdüştlük İ.Ö. IV- V. yüzyıldan beri Azerbaycan toprağında meskunlaşan halkın inancı olmuş ve izleri günümüze kadar silinmemiştir. Günümüzde de Azerbaycan halkı Zerdüşti tapınaklarını korumakta, tarihi geçmişi büyük bir özveriyle öğrenmekte ve sahip çıkmaktadır.

KAYNAKLAR

- Avesta'nın Rusça Çevirileri*, 1861- 1996, 1998, Sn-Petersburg.
 Aliyev İ., *İstoriya Midii*, 1960, Baku
 Aliyev İ. *İstoriya Atropatemi*, 1982, Baku.
 Braginskiy İ. S., *Avesta: izbrannıye gimni./ perevod s avestiyskogo Steblin- Kamenskogo*, 1990, Duşanbe.
 Braginskiy İ.S., *Avesta: izbrannıye gimni. / perevod s avest. Steblin – Kamenskogo*, 1993, Moskva.
 Hegel, *Felsefe bilimlerinin ansiklopedisi (Rusça). 1. bölüm: Mantık*.
İstoriya Tacikskogo Naroda. S Drevneyşix Vremen Do V V. N.E.\Pod Red. B. G.Gafurova . İ B. A. Litvinskogo, 1963, Moskova.
 Makovelskiy A., *Avesta*, 1960, Baku.
 Sokolov S., *Zoroastrizm*, 1959, Moskva.

¹⁰ Aliyev İ., *İstoriya Midii*, 1960, Baku